

ПЯТРО ВАСЮЧЭНКА (МІНСК)

ДЗЯЦІНСТВА НА РУІНАХ

Эсэ

Ахвярую Аляксандру Аляксандравічу Гугніну

Полацкая антычнасць

Дзяцінства як дзяцінства: гульні, футбол, рыбалка...

Але раптам ва ўспамінах прамільгне штось дзіўнае, вусцішнае, бы ў раманах Стывена Кінга, і тады разумееш: дзяцінства, праведзенае ў старадаўнім горадзе, – гэта штось адметнае.

Я не быў у Грэцыі, але прачытаў мноства кніг пра гісторыю, геаграфію і міфалогію гэтай краіны, калі мерыўся напісаць раман-бурлеску «Дванаццаць подзвігаў Геракла».

(Вобраз антычнага героя быў мне блізка яшчэ і таму, што мяне ў дзяцінстве часам называлі «Геракл», дадаючы: «у высушаным выглядзе».)

Не сумняваюся, што дзяцінства юных грэкаў адбываецца гэтак сама, як і маё, сярод руінаў Полацкай Антычнасці.

Што пабачыў Байран, калі наведаў Грэцыю? Ён знайшоў сляды пагаслай цывілізацыі, руіны, парэшткі калонаў, парослыя плюшчам, старыя, у барознах-зморшчынах горы, статкі козаў на пагорках, там, дзе калісь блукалі сатыры і фаўны. Пастухоў, што размаўлялі на гаворцы, далёкай аж спеўнай мовы Гамэра. Байрана злавала апатыя новых грэкаў, што прызвычаліся да турэцкай няволі. І ён падбухторваў іх да супраціву радкамі паэмы «Гяур».

Прыблізна такім пабачыў Полацка і яго жыхароў на пачатку мінулага стагоддзя пісьменнік Вацлаў Ластоўскі, калі напісаў апавяданне «Прывід».

Храмы, якія закрануў Час. Некаторыя з іх ацалелі, іншыя ж сталі руінамі... Зялёныя пагоркі, козы на іхніх схілах. Людзі – нашчадкі крывічоў, што забыліся на мову продкаў, на іх таямніцы і рэліквіі. Вось ён, герой апавядання, палачанін Ігнат, ляжыць сабе на печы, чухае спіну і слухае тое, што яму кажа пра згубленую славу продкаў угнеўленая язычніцкая багіня.

Маё дзяцінства прыпала на постіндустрыяльную эпоху, але што памянялі ў жыцці стомленай цывілізацыі розныя там аўтамабілі ды тэлевізары? Полацкія руіны, пагоркі з козамі засталіся тымі ж, што і за часамі Ластоўскага.

Полацкая даўніна была для нас такой самай звычайнай, як і старая ліпа, пашчапаная маланкай.

Але мінулае прарастала праз маё дзяцінства, як трава праз асфальт.

Таямнічы востраў

На старадаўняй карце Полацка бачу аб'екты, якія Час захаваў для мяне мала кранутымі. Сафійскі сабор, Спаса-Еўфрасіннеўская царква, Верхні і Ніжні замкі і выспа пасярод ракі Палаты.

На востраў можна было прайсці па кладцы, але мне не падабаўся гэты шлях. Страшыла бурлівая, пенная вада ўнізе, вір, у якім, па чутках, жылі хіжыя ракі-люджаэры і пільнавала сваіх ахвяраў русалка з зялёнымі валасамі і вачыма.

Я прабіраўся на востраў цераз брод, па лагоднай, цёплай затоцы, у якой плавалі студзяністыя камячкі жабурыння.

Надышоў час, калі гэтая выспа ператварылася ў «Таямнічы востраў» Жуля Верна.

У эпоху Калі-камп'ютараў-яшчэ-не было мы ўсе жылі ў магічным коле Полацкай Бібліятэкі, што знікла невядома калі і куды, і гульні нашыя былі з кніг. Цяпер такіх гульняў не бывае.

Мой брат быў інжынерам Сайрасам Смітам, сусед Дзіма – мараком Пенкрафам, сябра Вова – журналістам Гедэонам Спілетам, а я, дзеля любові да ўсяго жывога, юным натуралістам Гербертам.

Кепска памятаю, чым тая гульня скончылася, але гэта было нашмат цікавей, чым сучасныя камп'ютарныя забаўкі.

Другой кніжнай гульні была «Сабака Баскервіліяў». Сабаку прадстаўляў Славік, якога пасадзілі ў яміну на лузе, закідаўшы травой і галлём. З-пад зеляніны вытыркаўся Славікаў азадак, які паводле дзіўнай логікі і сімвалізаваў страшнага сабаку. Мэтай гульні было напалохаць маленькага Ігарка, які прасіў паказаць яму Бабайку. «Што тая Бабайка, – казалі яму, – сабака Баскервіліяў куды страшнейшая». Але Ігарок чамусьці не спалохаўся і нават аперазаў «сабаку» дрынам.

Мы гулялі па чужых кнігах, але ў нашыя гульні з неабходнасцю пранікала сваё, без чаго маё дзяцінства не склалася б.

Мы ведалі, што мы не «ребята», не «хлопцы», а полацкія «мальцы», а мальцы – гэта штось такое, чаго больш няма нідзе на планеце Зямля.

Беларускую мову (полацкую гаворку) я слухаў на рынку. І сёння гэтая мова льецца з вуснаў жанчын, якія гандлююць непаўторным полацкім клінковым сырам, роўнага якому таксама няма нідзе на планеце Зямля.

Аднойчы мы ўсе сталі шукальнікамі скарбу. Жыць у Полацку і не шукаць скарб (хаця б раз у жыцці) немагчыма. Бо яго ўвесь час знаходзяць. Памятаю, як тата ўпарадкоўваў скляпенне ў доме. Жалеза дзыгнула аб жалеза... Шкада, што стары заржавелы чыгун быў пусты. Ды мы з братам не гублялі надзеі і шукалі скарб то пад старым ясенем, то ў зарасніку жоўтай акацыі. Наш дом месціўся на тэрыторыі былога манастырскага саду, і брат лічыў такія пошукі перспектыўнымі.

Лабірынт вачыма палачаніна

Як і кожны полацкі малец, я ўдзельнічаў у пошуку Полацкага Лабірынту.

Скептыкі па-ранейшаму не вераць, што Полацкі Лабірынт існуе. Ім мала сведчанняў летапісцаў, гісторыкаў, археолагаў. Мала фактаў з жыцця.

Нехта пабываў у Лабірынце і пераканаўся, што ў яго былі папярэднікі. Напрыклад, юныя следapyты з кадэцкага корпусу ў пазамінулым стагоддзі. Яны пакінулі на сценах свае пісьмёны, няцяжка здагадацца якога зместу. Пасля іх у Лабірынце пабываў шмат хто – адны прайшлі пад зямлёю да Дзвіны і ўперліся ў завалы, а хацелі дабрацца да Кіева. Іншыя зусім страціліся.

Я ў дзяцінстве, раскрывшы рот, слухаў гісторыю пра двух дзетак, браціка і сястрычку, зніклых у Полацкім Лабірынце.

Паважныя навукоўцы пацвярджаюць, што Лабірынт ёсць, але гэта насамрэч дрынажная сістэма.

Мы, полацкія мальцы, верылі ў існаванне падземнай галерэі, якая злучае Спаса-Еўфрасіннеўскую царкву і Сафійскі сабор.

Мы былі перакананыя, што адзін з уваходаў схаваны ў руінах цёплай царквы, пад заваламі цэгля, шкла і друзу.

Калі б нам і ўдалося разабраць тыя завалы ды ўвайсці ў Лабірынт, там нас падпільноўваў бы Жалезны Рыцар. Пачуўшы нашыя крокі, ён выйшаў бы з цемры і сталёвым мячом назаўсёды адрэзаў бы дарогу да дзённага святла, ракі, печуры, футбольнага поля.

Другі ўваход размяшчаўся ў сутарэннях Крыжаўзвіжанскай царквы, тады змрочнай, апаленай маланкай, якую кінуў святы Ілля. За амбарным замком, які навесіў на дзверы вартаўнік Трахімчык, жылі не чарты, а вушастыя стварэнні, з чуйнымі вусікамі і чырвонымі, як і ў іхняга ўладара, вочкамі. Трусікі – імя ім было легіён. Яны бегалі па сутарэнні, хіжыя ды галодныя, бы шакалы, з драпежніцкім піскатам. Вартаўнік ссякаў для іх цэлыя дрэўцы і кідаў у вушастую зграю, і праз хвіліну ад ствалоў, галля і лісця заставалася пацяруха. Тое ж самае магло здарыцца і з намі, калі б мы патрапілі на зубы той галоднай зграі.

Так ляснула адно з грандыёзных адкрыццяў мінулага стагоддзя.

Тады мы яшчэ не читалі Ластоўскага, які сакралізаваў легенду пра Лабірынт і звязаў яе з лёсам каласальнай Полацкай Бібліятэкі.

Неаднойчы даводзілася мне чуць пра тое, што Полацкі Лабірынт адшукаўся. Мне давалося гутарыць з братамі Бухавецкімі, якія праніклі ў сутарэнне падчас рэстаўрацыі кадэцкага корпусу. Адзін з іх, Андрэй, прыгавдаў, як з пралому паваліла пара, нібыта памяшканне было герметычна закаркаванае.

Паветра стаяла цяжкае. Ішоў з ліхтаром у руках, размотваў шнур, пакуль брат чакаў каля пралому. Здымкі атрымаліся кепскія – бляклыя, размывістыя. Рухаўся, пакуль галерэя не ператварылася ў залітую вадой шахту. Падобна да таго, што ў сутарэнні браты пабачылі такое, чаго не хацелі ўзгадваць. Ні станоўчых эмоцыяў, ні здароўя ім гэтае падарожжа не прынесла. А ўваход у Лабірынт яны надзейна замуравалі.

Я не раю шукаць уваход у Лабірынт дзеля забаўкі ці вострых уражанняў, хаця падазраю, што рана або позна гэтая падзея паўторыцца, і першаадкрывальнікамі будуць не археолагі, а дзеці.

І яшчэ я думаю пра тое, што мы, полацкія малыцы, застаемся дзецьмі Полацкага Лабірынту, які нейкай магічнай сілай вяртае нас на радзіму, куды б лёс нас ні закінуў. Як гэта адбылося з Усяславам Полацкім.

Ад вайны да міру

Ці гулялі мы ў вайну? Пэўна. Але мяне такія гульні не вабілі. Ніколі я не квапіўся на пасаду камандзіра, а гуляў ролю ад’ютанта або разведчыка.

Думаю, што Полацк наталіўся войнамі. Мой горад хто толькі не штурмаваў – шведы, французы, немцы, Іван IV і Пётр I, ды кожны заваёўнік заклікаў, каб яго любілі, а Полацк палягаў у руінах, і зямля полацкая набрыньвала крывёю, як пісаў Дастаеўскі, ад кары да самага ядра. І палачанін міжволі ўзрошчваў у сабе абыякавасць да новага, нічым не лепшага заваёўніка.

Мост праз Палату, што веў да вала Івана Жахлівага, называлі Чырвоным. Падчас бітвы там змешвалася французская і славянская кроў. Паводле іроніі лёсу, адзін час ён быў пафарбаваны чырвонай фарбай. І я наўна лічыў гэтую фарбу кроўю.

Я адваяваўся. Маёй першай і апошняй бойкай было сутыкненне з Сярожам (калі мне было шэсць гадоў). Бітва была кароткая, бо я пацэліў Сярожу кулаком у нос. Ніколі не забыцца мне эфекту покнутага памідора. «Малайчына, добра пацэліў, прамой наводкай», – хвалілі мяне сябры. Але ў мяне з тае пары выспела агіда да кровапраліцця.

Я часцяком сядзеў каля ганку і спакойна назіраў, як па вулцы прабягаюць малыцы з каламі і жалезнымі прутамі ў руках. Гэта слабадскія (з-за рэчкі) пагналі гарадскіх. Пабеглі ў адваротны бок... Гэта ўжо гарадскія пагналі слабадскіх. І гарадскія, і слабадскія падпільноўвалі «караедаў» – студэнтаў ляснога тэхнікума. Я лічыў гэта ганебным, бо тата і мама працавалі ў «караедні».

Па вечарах па вуліцы з ваяўнічай назвай Фрунзэ ішла чарада, несучы цішу і мір. Багамольцы, пераважна жанчыны сталага веку, ішлі на вячэрню ў храм Еўфрасінні Полацкай. Мая абыякавасць змянялася трывогай і пытаньнямі. Якая праўда, недаступная мне, вядомая ім?

Сёння, калі я іду па параду, падтрымку, дапамогу да святой Еўфрасінні, мне згадваюцца тыя часы, калі на тэрыторыі манастыра панавала, як казаў адзін бацюшка, «мерзосьць запустения». Стаяў апалены ўдарам маланкі Крыжаўзвіжанскі храм. Манахіняў перавезлі ў Жыровіцу, пад Слонім. Цёплая царква палягала ў руінах. Вуліца майго дзяцінства, цяпер перайменаваная ў гонар святой, не была запоўненая экскурсійнымі аўтобусамі. Але дух Полацкай цывілізацыі жыў, хоць і драмаў.